

Բ Ա Ձ Մ Ա Վ Է Պ

Հ Ա Ն Ք Ի Ս Ա Ր Ա Ն

Պ Ի Ռ Ս Թ

2

Քրիստոնէական կրօնից գերադոյն սկզբունք մըն է թէ համակամութեամբ կրուած հալածանք և վիշտք՝ կը վնասա-
ցընեն զմարդ, և ալ աւելի կը մեծցընեն նաև յաշտ աշխարհի։ Իր հրաշալի պատ-
մութեան ամէն մէկ էջը՝ հաւատարիմ վկայութիւնը են այս խօսքին ստուգու-
թեան, և շարայարութիւնը այն աս-
տուածային յաղթանակին օրուան, յի-
րում մարդկային ամեն մեծութիւն և
իշխանութիւն ոչնչացընող գերեզման
մը՝ սկզբնաւորութիւն եղաւ աշխար-
հասփիւռ թագաւորութեան։ Նոյնը
հանդիպեցաւ նաև աքսորական ու իր
աթոռէն հալածուած սրբազան քահա-
նայապետին։

Մեծ հայրապետին փառացը և յաղ-
թանակաց վրայ՝ նախանձուտ ու ան-
հանդարտ աչքով մը կը նայէին Եւրո-
պայի վեհապետներէն շատերը. բայց

երբ տեսան զինքը կայէդայի աքսորա-
նաց մէջ, ամենքը փութացին սփոփել
իրենց մեծարանգըն ու սիրով. իշխանք
և քաղաքք՝ իրարմէ կ'ուզէին յափշտա-
կել զինքը հիւրընկալելու պատիւը։
Գաղղիա, Սպանիա և Անգղիա զէնքեր-
նին նուիրեցին, միւսանգամ իր առջի
փառացը դարձընելու համար. անոնց
հետ միաձայն գտնուեցան Ռուսիա և
Բրուսիա։ Թագաւորաց նախանձորդ
երեցան հասարակապետութիւնը. և
թիէր՝ Գաղղիոյ Որինադիր ժողովոյն մէջ
համարձակ կը հռչակէր թէ Քահանա-
յապետական իշխանութեան գերազա-
հութիւնը իր անկախութեանը մէջ է։

Խոռոշարարք երբ իմացան քահայա-
պետին փախուստը՝ առջի բերան ընդ-
արմացան միային. բայց ետքը դիմակը
բոլորովին վար առնելով, 1849ին փե-
տրուարի 10ին տրուած հրովարտակով
մը քահանայապետական իշխանութիւ-
նը դադրած հրատարակեցին, ու հա-
սարակապետական կառավարութիւն
մը սահմանեցին։ Այդ իշխանութեան

արդիւնքը՝ այնպիսի և այնչափ ահա-
ւորք եղան և քստմնելիք, որ բոլոր Եւ-
րոպայի մէջ բողոքոյ ձայն մը լսուեցաւ,
օտար իշխանութեանց ձեռքով բարե-
կարգութիւնը նորէն հաստատել պո-
հանջելով: Հասարակապետականն Գաղ-
ղիա իր վրայ առաւ այս գործը. և Ու-
տինոյ զօրավարը նոյն տարւոյն ապրիլի
25ին իր բանակովը նաւ կը մտնէր, բո-
լոր գաղղիայի ժողովրդեան ուրախու-
թեան ձայներովը. ու 'ի Ձիվիզալէզ-
գիա ցամաք ելլելով, անկէ պիտի դի-
մէր 'ի Հռովմ: Առջի բերան ուղեց պա-
շարմամբ տիրել, որպէս զի փրստ մը
չհասնի ոչ բնակչացն և ոչ քաղաքին.
բայց երբ տեսաւ ապստամբաց ընդդի-
մամարտութիւնը, յարձակմամբ առաւ
զայն, ու յուլիսի 3ին յաղթանակաւ
մտաւ 'ի Հռովմ:

Սակայն Պիոս Թ չկրցաւ շուտով դառ-
նալ իր աթոռը: Լուդովիկոս Նաբո-
լէոն, Գաղղիոյ հասարակապետութեան
գահերէցը, զանազան առաջարկու-
թիւններ կ'ընէր եկեղեցւոյ դաւառաց
վարչութեան կերպը փոխելու, և ա-
նանկով կը կարծէր ժողովրդեան դան-
դատներն լռեցընել: Քահանայապետը
որ լաւ կը ճանչնար իր երկրին վիճակը
և ժողովրդեան սիրտը, յանձն չառաւ
օտար ազդեցութեամբ շարժիլ. մերժեց
իրեն եղած առաջարկութիւններն, ու
գրեթէ տարիէ մը ետքը (12 ապրիլ
1850) միւսանգամ տեսաւ Հռովմ իր
հայրն, իր թագաւորը և հայրապետը:
Խուռն գիմեց ժողովուրդը իրեն ընդ ա-
ռաջ. ամեն աչքերէ արցունք կը վազէր,
ու ամեն ձեռք իր անցիցը ճանապար-
հին վրայ ծաղկընէր ու պսակներ կը
սփռէր: Ինքը քահանայապետն ալ ար-
տասուալից ուրախութեամբ՝ ամեն մէ-
կին համար քաղցր ժպիտ մը, և հայ-
րագութ զորի օրհնութիւն մը ունէր:
Այն նշանաւոր օրուան յիշատակը՝
երբէք չանհետացաւ Հռովմայ ժողո-

վրդեան մարէն: Ամէն տարի յաղթա-
կան կամարներով ու արուսբոյ կարդի
լուսաւորութեամբ կը նորոգուէր այն
ուրախութեան յիշատակը, մանաւանդ
երբ քանի մը տարիէն ետքը եկաւ Խառ-
նուեցաւ հետը ուրիշ յիշատակ մ'ալ.
սրբոյն Ագնէսի եկեղեցատան մէջ նոյն
օրը (1855) պատահած նորահրաշ-
դէպքէն ետքը, երբ քահանայապետին
հետ մէկ սրահի մէջ գոնուելով հարիւր
քառասուն և աւելի անձինք, յանկարծ
ընկաւ փրաւ չէնքը, հոն եղողներուն
մէկուն ալ կենացը փրստ մը չպատա-
հելով:

Պիոս Թ իր սիրելի քաղաքը դառնա-
լով բոլոր ջանքով ետնէ եղաւ դարմա-
նել ու անհետ ընել այն մեծամեծ փրստ-
ներն զոր անսանձ և օրէնք ու իշխանու-
թիւն չյարգող ռամկավարաց համա-
ռօտ հրամանատարութիւն մը գործե-
ր, և յանուն ժողովրդեան իշխել ու
հրամայել կարծած ատեննին՝ անոնց
անթիւ փրստուցը պատճառ եղեր էր:
Բաւական ըլլայ միայն ըսելը՝ որ լոկ
վեց եօթն ամսուան մէջ, — վասն զի
այնչափ միայն տեսց իրենց իշխանու-
թիւնը, — բաց 'ի եկեղեցւոյ ու մաս-
նաւորաց անթիւ հարստութիւններէն՝
զորս ծախեցին ու վատնեցին, ժողո-
վրդեան վրայ ալ ծանր ու անտանելի
հարկեր դնելէն զատ, քառասունուի-
րեք միլիոնի ալ թղթադրամ հանեցին:
Պիոս Թ թէպէտեւ կրնար մերժել ու չի
ճանչնալ այդ պարտքը, բայց այնչափ
բիւրաւոր անմեղաց փրստուց առջև չի
կրցաւ հանդուրժել իր հայրագութ
սիրտը:

Ետնէ եղաւ որ արուեստը և ճար-
տարութիւնը ծաղկին իր երկրին մէջ.
քաջալերեց, խրախուսեց ու վարձա-
տրեց անոնց ետնէ եղողներն. ու այն-
պիսի յառաջադիմութեան մը մէջ դրաւ
իր տէրութեան զլխաւոր քաղաքներն,
որ Բարիդի ու Լոնտրայի աշխարհա-

հանդէսներուն մէջ պատուաւոր տեղ մը
դրաւցին՝ Երկրագործութիւնն ալ
ծաղկեցուց . և Ֆերրարայի սահմանաց
ճախճախուսներուն մեծագոյն մասը ,
ու Յատեան ու Պոնտինեան ճահիճներն՝
անբաւ ծախքով ու աշխատութեամբ
մշակելի երկիրներու դարձնել տուաւ .
Պոլոնիայի , Անգոնայի , Ֆէրմայի ու Բե-
նեւենտի գաւառաց մէջ ալ ձիթենւոյ
ու թթենւոյ մշակութիւնը զարգացուց .
Ասով գոհ չըլլալով , նոյն ուսման աւելի
բարգաւաճանք տալու համար , իր յա-
տուկ զանձէն մասնաւոր երկրագոր-
ծական վարժարան մ'ալ հաստատեց ,
ուր երկու հարիւրէն աւելի պատանիք
անոր կը պարապէին . Հռովմէական
վարժարանին մէջ երկրագործական ուս-
ման լսարան մը սահմանեց . պարտէզ-
ներ ու անասնոց տնիկէ կամ ընդար-
ձակել տուաւ , վարձատրեց ընկերու-
թիւններն ու խրախուսեց , իր անուն
ալ անոնց թուոյն մէջ արձանագրել
տալով իբրեւ կաճառակից կամ պաշտ-
պան :

Ասոնց վրայ կրնանք աւելցնել բազ-
մաժախ երկաթուղիներ , Ագրիական ու
Միլիերկրական ծովուց վրայ ունեցած
նաւահանգստից շինութիւններն , ա-
պահովութիւնը և ընդարձակութիւնը .
հաստատած խնայութեան գանձարան-
ներն , ցորենոյ չտեմարաններն՝ աղքատ
երկրագործաց ու մշակաց ձրի սերմն
բաշխելու համար , Գոմաքքիոյ , Անակնի
ու Ֆրողիոնէ քաղաքաց՝ խմելու ջրոյ
պակասութիւնը՝ նորանոր աղբիւրնե-
րով լեցընելը , ու Մարկեան կոշուած
բարեհամ ջրոյն նոր ու մեծագործ աղ-
բիւր մը աւելցնելով՝ ի Հռովմ :

Արուեստագիտաց յառաջադիմութե-
այս ջանքերէն զատ , կարօտելոյն ու
սղջատին դիւրութեան ու բարեկեցու-
թեան համար ոչ ծախքի և ոչ աշխա-
տանքի խնայեց : Ամենէն աւելի աղքատ
թաղերու մէջ՝ մանկութեան ապաւնէն .

ներ հաստատեց , մաղձախտի հիւան-
դութեամբ մեռնող ծնողաց որբացեալ
տղայքը որդեգրեց , և հազարէն աւելի
իր անանձին ծախքովը դաստիարակեց .
Պոլոնիա ու Ֆերրարա քաղաքաց մէջ
խլից ու համերց կրթութեան վարժոց-
ներ դրաւ , ու Հռովմայ մէջ եղածն ալ
ընդարձակեց . քսանէն աւելի ապա-
ստանարաններ հաստատեց , ուր թշուառ
օրիորդք՝ վատահամբաւութեան և կամ
յանցանաց վտանգներու մէջ՝ փրկու-
թեան նաւահանգիստ մը կը գտնեն .
հիւանդանոցներն բժշկական դիտու-
թեան նոր ոճերովը բարեկարգեց ու
ճոխացուց , տէրութեան բանտերն ալ
կարգաւորեց՝ առողջպահիկ օրէնքնե-
րով , որոց վրայ զարմացաւ ինքն իսկ
կլէտէսդոն անգղիացիին . վասն զի օրի-
նաց ու պատժոյ իշխանութեան ու սաս-
տին հետ՝ ուղեց խառնել հօր սիրտ , ջա-
նալով որ յանցաւորը՝ բանտերու մէջ ի-
րենց ապագայ բարւոյն ու փրկութեան
սկզբնաւորութիւնը գտնեն :

Իր ժողովրդոց մտաւոր կրթութեանն
ու բարգաւաճմանացն ալ մեծ փոյթ ու
նեցաւ Պիոս Թ . անանկ որ ժամանակա-
կից մատենագիր մը քննութեան առ-
նելով քաղաքակիրթ ու յառաջադէմ
Եւրոպիոյ վիճակը , ապացոյցներով հա-
տատեց թէ՛ ամենէն աւելի փութալան
համարուած պետութեանց հաւասար
կրնար սեպուիլ նախ քահանայապետաց
աշխարհական վարչութիւնը . և թուա-
կան վիճակագրութիւններ մէջ բերե-
լով՝ վրայ բերաւ . եթէ թիւք ունին ի-
րենց անհակառակելի ճարտարխօսու-
թիւնը , մեր վիճակագիրը միայն բա-
ւական է՝ քահանայապետաց ուսումնա-
կան բարգաւաճմանց մէջ ցուցըցած ջա-
նից մեծութիւնը աշխարհահռչակ ընե-
լու համար : Աղքատաց մասնաւոր ձրիա-
վարժ դպրոցներ հաստատեց . անոնց
մէ զատ այլ և այլ երկրորդական ու
բարձրագոյն վարժարաններ . թողունք

եօթն համալսարաններն՝ յորս ուսմանց օրինակարգ ընթացք՝ հմուտ ու մեծա-
նուն ուսուցչաց բերնով կ'աւանդուէին :
Այս համալսարաններէն շատը ընդար-
ձակեցան ու ծաղկեցան , մուսէօննե-
րով ու թանգարաններով ճոխացան .
Պոլսիայի համալսարանին ալ՝ Մէծծո-
ֆանդի հոշականուն ծիրանաւորին մա-
տենադարանն ընծայ ըրաւ , անոր ժա-
ռանգներէն ծախու առնելով :

Գեղարուեստը՝ լեւոն տասներորդի մը
սէրն ու փոյթը կրկին նորոգուած տե-
սան իր վրայ . քաջալիրութեան ու ա-
ռատ վարձատրութեան հետ միացը-
նելով՝ կատարեալ արուեստադիտի մը
կիրթ ու ընտիր ախորժակ , ինչպէս կը
հաւատարմացընեն բազմապատիկ ու
գրեթէ անթուելի յիշատակարանք , որ
իր ակնարկութեամբը ու առատատուր
ձեռքովը բարձրացան . և Հոովմ իր իշ-
խանութեանը երկար ու բարեբաստիկ
տարիներուն մէջ տեսաւ ու ճանչցաւ
թէ որչափ սիրելի էր իրեն : « Ատեն
պիտի գայ , կ'ըսէր Կիկերոն , յորում
Հոովմայ մէջ ամեն քար պատմութիւն
մը պիտի յիշեցընէ » . նոյնը կրնանք
երկրորդել Պիոս Թ՛ վրայ , թէ իր մայ-
րաքաղաքին ամեն մէկ քարերն՝ իր ա-
նունն անմահացընելու սահմանուած են
ու վեհանձն առատաձեռնութիւնը , Բա-
ւական սեպեքը յիշատակել միայն սըր-
բոյն Պօղոսի հոյակապ տաճարը , որուն
սխրալի շինութիւնը գրեթէ աւարտեց՝
բարեպաշտից ու իր անձնական գան-
ձուց մուտքով . լատերանեան եկեղե-
ցին՝ որուն քահանայապետական խո-
րանը նորոգեց , խոստովանարանը , դա-
սը , սալայատակը . և մահուընէն քիչ
առաջ ալ՝ նոր ու մեծագործ շինութեան
մը ձեռք զարնել տուաւ նոյն եկեղե-
ցւոյն մէջ , միլիոններ սահմանելով իր
յատուկ գանձէն . Առաք Մարիամու ,
սրբոյն Լաւրենտիոսի , սրբոյն Պետրոսի
կապանաց եկեղեցեաց մէջ եղած բազ-

մածախ ու հոյակապ շինութիւնք . Ռա-
փայելի պատշգամաց նորոգութիւնքն
'ի վատիկան , ու անոնց վրայ հին ժամա-
նակաց արժանաւոր՝ ճարտար արուես-
տագիտաց ձեռքով ժամանակի խան-
գարմանց ու աւերածոց դարմաններ
ու հրաշալի նկարներ , Բաց 'ի Հոովմէ՝
տէրութեան ուրիշ ամեն քաղաքներն
ալ իր զիտութեանն ու գործունեայ կա-
մաց ճաշակն առին . ինքը շինել տուաւ
Խմլա ու Մաշէրադա քաղաքաց մայր
եկեղեցիներուն անկատար մնացած
ճակտի շէնքերը , 'ի Պոլսիա՝ սրբոյն Պե-
տրոնիոսի եկեղեցւոյն . նոյնպէս ալ
Ֆէրրարա , Փէրուճիա , Ասիդի , Դոլէն-
դինոյ ու Վիդէրպոյ քաղաքաց մայր
եկեղեցիք նորոգուեցան . իսկ 'ի Բոր-
զոյ ա՝ Անցիոյ ու 'ի Սինիկալիա՝ նոր ե-
կեղեցիք 'ի հիմանց բարձրացան : Խնամ-
քով ետեւ եղաւ հնութեան մինչև առ-
մեզ հասուցած հրաշակերտից պահպա-
նութեան . և առանց յիշելու բազմաթիւ
թանգարաններն ու Հոովմայ սխրալի
գետնադամբաններն , ուր ամէն քայլ իր
բարեպաշտութիւնն ու մեծանձնութիւ-
նը կը հռչակեն , յիշե՛ք նոյն Հոովմ քա-
ղաքին մէջ եղած փլաւեան սմիթիթէա-
տոնը , 'ի Բենեւենտո՝ Տրայիանոսի կա-
մարը , 'ի Հաւեննա՝ Կալլա Պլակի-
դիայի մահարձանին նորոգութիւնը : Ի
Կորի՝ Կաստորի և Պոլիտեկեայ տաճա-
րը , 'ի Գոռնէզոյ՝ Տարկուինիոսի գե-
րեղմանը , և 'ի Սրոլէզոյ՝ Կլիտոմնայի
և Միաբանութեան տաճարներն՝ աւե-
րակաց ու հողերու տակէն նորէն դուրս
եղան :

Եթէ միայն այս գործերը՝ զորս հա-
մառօտիւ եւեթ ակնարկեցինք , կատա-
րած ըլլար Պիոս , բաւական էին ցուցը-
նելու իր մեծ ոգին ու թափանցող հան-
ճարը . և հաւասարապատիւ սեպել զին-
քը արուեստից ձեռնասու և պաշտպան
Մեկենասներու . վասն զի ճարտարներն
քաջալերելովը և անոնց ձեռագործ և

աշխատութիւն յանձնելովը , գեղարուեստից այնպիսի յառաջագիւժումիւն մը տուաւ , որ 1859էն ինչուան 1863 միայն Հռովմէն դուրս գրկուած նոր արձաններու և պատկերաց զինն ութ միլիոն վեցհարիւր հազար ֆրանք եղաւ , ինչպէս յայտնի է նոյն ժամանակի վաճառականութեան պաշտօնէին տուած տեղեկագրէն . և Բարիզու , Վիեննայի ու Փիւտտելիոյ վերջին արուեստա-հանդէսներն յայտնապէս ցուցցին թէ ինչպէս Հռովմ ոչ երբէք զաղրած է գեղարուեստից և բնորդ ախորժակի գշխոյ ըլլալէն . և վատիկանեան մուսէոնի նկարներն՝ ամեն տեղ ու ամեն ժամանակ առաջնութեան պատիւն ունին :

Է

Պիոս Թ հայրապետական աթոռը նստած օրուրէն՝ նկատեց այն ամենայն վերահաս վտանգները՝ որ կը սպառնա , յին ընկերութեան և եկեղեցւոյ . և իբրև քաջարթուն պահապան մը՝ բարձրացուց իր ձայնը , դանոնք խափանելու դարմաններն յիշեցնելով . բայց ժողովուրդք և պետութիւններ չուզեցին անսալ իրեն . ու այն ատեն միայն աշուրնին բացուեցաւ , երբ յեղափոխութիւնը մերժեց վաւերաց իրենց արքունական աթոռէն՝ թագաւորներն ու իշխանները , ու ժողովրդոց վրայ ծանրացուց իր երկաթի ձեռուրները : Տեսաւ սրբազան հայրապետը թէ ինչպէս նոր թըշնամեաց դէմ հարկ էր նոր ու կտրիճ պատերազմողաց գնդեր հանել . նոր մոլորութեանց ջաղկիչ եկեղեցւոյ վարդապետութեանց հին ու ճոխ գանձարանէն՝ ընդդիմամարտ ճշմարտութիւններ հռչակել ու լեղի ընել ընդ ամենայն աշխարհ :

Ասոնց մէջ աշխարհահռչակ է սրբոյ կուսին անարատ յղութեան վարդապետ

տական սահմանադրութիւնը : Մանուկ հասակէն իրեն նուիրուած արտօն ու սիրով , տարիքին հետ՝ ինչպէս ինքն քահանայապետն ալ կ'ըսէ , զարգացաւ աճեց 'ի նմա այն քաղցր ու փոփոխ սէրը՝ որ զմարդ երկնից հետ կը միացընէ , մօր մը սիրելի անունը տալով Անոր՝ որ մայր է Աստուծոյ : Արեւելեան ու արևմտեան եկեղեցիք կը միաբանէին անարատ յղութեան գերահաղ պարզելը ընծայել իրեն , դաւանելով զինքն « անթառամ ծաղիկ ու անգատապարտ շառաւիղ » . բայց սրտի ու սիրոյ մէջ մնալով միշտ անհակառակելի ճշմարտութիւն մը , դեռ հաւատոյ վարդապետականաց կարգը անցած չէր : Պիոս Թ աստուածաբանից մասնաւոր յանձնաժողով մը հաստատեց , որպէս զի քննութեան առնուն այդ խնդիրը . ու կայեցայի արքայադէմքն շրջաբերական մը ուղղեց առ համօրէն ուղղափառ եպիսկոպոսոնս : Հինգ հարիւրէն աւելի եպիսկոպոսոնք փութացան պատասխանել իրեն ձայնին , համաձայն ցուցնելով զայն իրենց եկեղեցեաց տաճարութեանը , ու փափաքնին յայտնելով անոր վարդապետական սահմանին . ու 1854ին դեկտեմբերի ութերորդ օրը՝ ուղղափառ աշխարհի ամեն կողմերէն 'ի Հռովմ դիմող ծիրանաւորաց ու եպիսկոպոսաց պատկառելի ժողովի մը մէջ՝ հաւատոյ մասն սահմանեց սրբոյ կուսին անարատ յղութեան վարդապետութիւնը : Հարիւր մէկ թնդանօթք սուրբ Հրեշտակապետի բերդէն՝ իրենց հրեղէն բերաններովը քահանայապետական ձայնն ու պատգամը հռչակեցին ու ծաւալեցին 'ի Հռովմ և ընդ ամենայն աշխարհ . ու ոչ միայն մեծամեծ քաղաքք , այլ ամենէն աւելի աննշան աւանաց ու գիւղից մէջ եկեղեցական շքեղ հանդէսներով ու արտաքոյ կարգի լուսաւորութեամբ հաւատացեալք իրենց ուրախութիւնը յայտնեցին , ու

կարծես թէ եկեղեցւոյ ոսկեղէն դարուց յիշատակը նորէն արթնցուցին, երբ մարդու մը՝ Քրիստոսի երկրիս վրայ փոխանորդին, ձայնին հետ երկու հարիւր միլիոն ուղղափառք իրենց հպատակութեան և գոհութեան ձայններ խառնեցին. ու մեծագործ կոթող մը քահանայապետին և բոլոր աշխարհի ծախքովը բարձրացաւ 'ի Հռովմ', հեռաւոր թողանց ալ աւանդելու այն մեծ օրուան և հաւատոց յիշատակը :

Այդ միութիւնը՝ առհաւատչեայ էր մեծամեծ բարեաց՝ բովանդակ եկեղեցւոյ ու հաւատացեցեց համար : Արդէն տարիուկէս յառաջ 'ի Հղանտա եկեղեցական նուիրապետութիւնը կրկին հաստատուեւր էր, ու յԱնգլիա՝ երեք հարիւր տարուան ցաւալի բաժանմանէ մը ետքը, Վէսթմինսթրի արքեպիսկոպոսական աթոռոյն վրայ կը բազմէր այնպիսի անձ մը, որ իր առաքելութեամբն ու գիտութեամբն լուսաւոր պարծանք մ'էր ուղղափառ կրօնից . — ծիրանաւորն Ուայզմէն, Հիսիսային ու հարաւային Ամերիկոյ ու անոնց հեռաւոր գաղթականութեանց մէջ՝ բազմաթիւ եպիսկոպոսական թեմեր կը հաստատուէին . Ռուսաստանի, Սպանիոյ, Դոսկանայի, Գոսդարիգայի հասարակապետութեան, Կուսգէմալայի ու Աւստրիոյ հետ՝ եկեղեցական դանազիրք կը նորոգուէին, ու քանի մը տարի ետքն ալ Վիւրդէմպէրիկի ու Բորգոկալի հետ : Հպատակ ժողովուրդք ալ՝ երբ 1857ին իր աշխարհական վարչութեան գլխաւոր քաղաքաց այցելութեան ելաւ, ամեն տեղ ու ամեն առթի մէջ ցուցցած եռանդնալից սիրովն ու մեծարանք յայտնեցին թէ որչափ սիրելի էր իրենց նաև իբրև թագաւոր, ու թշնամեաց օրտով ու բերնով տարածուած խօսքերով՝ իրենց սիրովը պատասխանեցին :

Բիէմնդի տէրութիւնը միայն 1848էն

'ի վեր՝ եկեղեցւոյ ու իրեն օրինաց հաւատակոր կ'երևնար : Փահանայապետն Պիոս՝ այլ և այլ անգամ լսեցուց իր հայրագութ ու աղերսական ձայնը, արհամարհողաց ու ստունգանողաց դէմ խառնելով նաև եկեղեցական սաստորբայց դժբաղդաբար լռելի չեղաւ . մանաւանդ թէ աւելի կերպով մը բռնանալով, աւարեցան եկեղեցեաց ստացուածք, կրօնաւորք մերժեցան իրենց վանքերէն, ժառանգաւորաց ալատութեան օրէնքներն ոտքի տակ առնուեցան, եպիսկոպոսունք աքսորուեցան, վրայ հասաւ արևելեան պատերազմը (1854), ուր Բիէմնդ ալ ջոկատ մը զօրաց յղած ըլլալով, իրաւունք ունեցաւ հայտութեան պայմաններուն համար 'ի Բարիզ գումարուած պետութեանց աւագաժողովոյն մասնակից ըլլալ . ուր Վալէվալի կոմսը և Գալուր Գաղղիոյ և Խալիոյ կողմանէ լիազօր պաշտօնեայք, քահանայապետաց աշխարհական վարչութեան ու Նէպոլսոյ խնդիրը ժողովոյն առաջարկեցին : Դժուարին չէր գուշակել այդպիսի առաջարկութեան մը հետևանքը :

Հագիւ քանի մը տարի վրան անցեր էր (1859), գաղղիական բանակը միացաւ Բիէմնդի զօրաց հետ, ու Աւստրիացիքը խորտակելով 'ի Սոլֆերինոյ և 'ի Մաճէնդա, Լոմպարտիոյ գաւառը առաւ ձեռուրնէն, ու Սաւոյոյի տանը յանձնեց : Այն յաղթող բանակին գլուխ կեցած էր ինքն Նաբոլէոն Գ, որ Բարիզէն Խալիա անցնելու համար ճամբայ ելած օրը հրատարակած յայտարարութեան մէջ՝ ասանկ կը խօսէր Գաղղիոյ ժողովուրդեան հետ . « Խալիոյ մէջ անմիաբանութիւն ձգել չէ մեր միտքը, և ոչ ալ սուրբ Գահուն իշխանութիւնը խախտել, զոր մէք իսկ մեր որդւոց արեամբը ու յաղթող զօրքերովը հաստատեցինք . այլ ազատել օտար ճնշմանէ մը՝ որ բովանդակ թերակըղ-

զւոյն վրոյ ծանրացած է, ու ձեռնտու ըլլալ՝ օրինաւոր բարեկարգութեան հաստատութեանը » : Կրօնի պաշտօնեայն ալ, Ռուլան, առ եպիսկոպոսունա Գաղղիոյ ուղղած շրջաբերականին մէջ, որպէս զի աղօթեն գաղղիական զինուց յաղթութեանն համար, ասանկ կը գրէր. « Այն վեհապետն՝ որ կրօնից պաշտպանութեան ու մեծարանացայն չափ ու այնպիսի հաւաստիք տուած է, և 1848ին դժբաղդ օրերէն ետքը՝ արբաղան քահանայապետը դարձուց 'ի վատիկան, ամենէն աւելի ամուր նեցուկ մըն է ուղղափառ միութեան, և կ'ուզէ որ եկեղեցւոյ դուրսը մեծարուի միշտ իր իրաւանց մէջ՝ նաև իբրև աշխարհական թագաւոր » : Առջի բերան շատերն հաւատացին : Բայց Մաճենդայի պատերազմէն չորս օր ետքը՝ յունիսի Յին Նաբոլէոն կայսեր առ ի տալացիս ուղղած յայտարարութիւնը աչուրնին բացաւ. մանաւանդ երբ իրեք օրէն ետքը խռովութիւն մը ելաւ 'ի Պոլսնիա, ու նոյն ամսոյն 14ին ալ 'ի Բէրուճիա. և թէպէտ Գաղղիոյ ներքին գործոց պաշտօնեայն մասնաւոր նամակաւ մը առ հրատարակողս Բուրնկամ կրօնից և Դալ օրագրաց, ուղեց ցուցնել թէ հռովմէական գաւառաց՝ քահանայապետական աշխարհական վարչութեան դէմ ելլելը ապօրէն է, սակայն ոչ ոք յուղղամտաց ուղեց հաւատը ընծայիլ :

Մերձաւոր ժամանակ մը արգարացուց իրենց երկիրալից կասկածանքն : Յունիսի 30ին հրատարակուած Գալուր կոմսին մէկ նամակը երբ կը յայտարարէր թէ վիկտոր Էմմանուէլի կառավարութիւնը չէր կրնար ընդունիլ հռովմէական գաւառաց Բիէմոնդի հետ միութիւնը, նոյն օրը իրենց պաշտօնական լրագիրը նոյն գաւառաց ընդհանուր գործակատար կ'անուանէր զլիսսսիմի տ'Ալժէլիոյ, և որ հետեւեալ ամ.

սոյն 11ին այն պաշտամամբ կը հասնէր 'ի Պոլսնիա :

Բիէմոնդի տէրութեան հետ միանալով Էմիլիա ու Դոսկանա, 1860 մարտի 18ին Սարգենիոյ թագաւորը հռովմէական գաւառաց ժողովրդեան փափաքն ընդունելով, անոնց ալ իտալիոյ թագաւորութեան հետ միութեան հրովարտակը կը հրատարակէր : Քահանայապետն ինքնագիր նամակաւ մը առ վիկտոր Էմմանուէլ՝ կ'աղայէր ու կը յորդորէր զինքն ետ կենալ այդ հրովարտակին գործադրութենէն. բայց տեսնելով թէ դիտած նպատակին չհասաւ, բռնադատուեցաւ եկեղեցական պատժոց տակ ձգել այդ գործոյն ձեռն. տու և կամակից եղողները : Անդունէլի ծիրանաւորին ձեռքովն ալ դիմեց առ կայսրն Նաբոլէոն. և արդէն Լամոուիսիէր տասնուհինգ հազար գաղղիացի կամաւոր կտրիճներով փութացեր էր հասնիլ յիտալիա՝ 'ի պաշտպանութիւն իրաւանց քահանայապետին : Նաբոլէոն՝ որչափ ալ գաղղիական ժողովրդեան եռանդուն փափաքանաց դէմ չէր կրնար կենալ, սակայն 'ի ծածուկ կը փութացնէր Դուրինի կառավարութիւնը որ քահանայապետական սահմաններն կոխէ. ու Զիալոյնի գորավորին վաթսուն հազար զօրաց դէմ տկարացաւ Լամոուիսիէրի սակաւաթիւ բանակը. ու սեպտեմբերի 18ին Գասզէլ ֆիտարտոյի քով տրուած պատերազմին մէջ ընկաւ Բիմոտան, ու քանի մը օրէն իրենց ապաստան Անգոնա բերդաքաղաքն ալ ստիպուեցաւ անձնատուր ըլլալ :

Ը

Այս վշտաց ու տագնապներուն մէջ ունեցաւ Պիոս Թ իր միաթարութիւն. ներն ալ եկեղեցւոյ հալածանաց մէջ տեսնելով նաև անոր յաղթանակներն :

Ասոնց մէջ առաջին եղաւ՝ նոյն տարւոյն վերջերը, երկու հազարէն աւելի թուլ դարաց, իրենց առաջնորդներովն ու քահանայիք, ի միութիւն եկեղեցւոյ դիմելը։ Տասնութ ամսէն ետքն ալ մեծ ու սրտաշարժ հանգէս մը կը կատարուէր Հոռովմայ՝ ու ուղղափառ տիեզերաց ամենէն հոյակապ տաճարին մէջ։ Երեքհարիւր քահանայիք եպիսկոպոսունք, չորս հազարէն աւելի քահանայք, ու հարիւր հազար հանգիստաեւք կը խոնին այն ընդարձակ սըրբավայրին մէջ, ու Միքէլանճէլոյի աննման հանճարովը բարձրացած հրաշալի գմբէթին տակ։ Գաղղիա, Սլաւոնիա, Գերմանիա, Հոլանտա, Անգղիա, Ռուսաստան, Ասիա, Ամերիկա եւ Աֆրիկէ միաբանած են հոգւով ու սիրով ի վատիկան, ու քաղաքականաբար իրարու հակառակորդք եւ ընդդիմամարտք, ամեն մասնաւոր շահ ու մտածութիւն կը մոռնան՝ մէկդի կը դնեն, յանուն Աստուծոյ զիրենք հօն հրաւիրող հասարակաց Հօր մը առջև։ Բորդովալ միայն ու Բիէմոնդ կը պակսին այս ձայնին ու հրաւիրանաց պատասխանը տալէն։

Սակայն կարծեաց ու գրչի ազատութիւնը՝ ուրիշ բազմաթիւ թշնամիք ալ կը յարուցանէր եկեղեցւոյ ու քահանայապետական հոգեւոր վարչութեան դէմ։ Պիոս Թ ամէն առթի մէջ չէր դադրեր իր ձայնը բարձրացնելէն, ու առեպիսկոպոսունս ուղղած թղթերուն, համառօտագրոց ու շրջաբերականներու մէջ կը դատապարտէր այն մոլորութիւններն. զորոնք ետքը մասնաւոր զրքոյկով մը հրատարակել տուաւ, Syllabus կոչելով։ Ազատամիտ աշխարհի անոր դէմ բարձրացուցած ձայնն ու բողբոջ բառականէն աւելի հաւատարմութիւն մըն էր՝ թէ քահանայապետը ընկերութեան բուն և էական վերքերուն վրայ դրած էր իր դարմանող ձեռքը և որ զինքը մեղադրողներուն ու թըշ-

նամանողաց ալ՝ գործերովն ու խօսքով յայտնեց՝ թէ եկեղեցին որչափ երազ է և փոյթ ի ներել, անդադար յաղօթել, իր թշնամեաց համար, բայց երբ խնդիրը սկզբանց սրբութեան, անարատութեան ու կրօնից անտեղիտալի իրաւանց վրայ ըլլայ, երբեք զուխ չիկրնար ծռել՝ բայց եթէ դահճի սրոյն տակ։

Ճշմարտութեան ու իրաւանց համար տրուած այս պատերազմներուն մէջ կ'անցնէր 1866 տարին, երբ Աւստրիոյ զօրութիւնը խորտակեցաւ ի Բրուսաց ի Սատովա, ու իտալիա՝ Գուստաւայի ու Լիսսայի անյաջող ձեռնարկութիւն, ներէն ետքը՝ ընդունեցաւ վենետիկան գաւառները։ Բայց անով ալ զոհ չըլլալով՝ աչքը Հոռովմայ վրայ սեւեռած էր. հոն կ'ուզէր փոխադրել իր արքունական աթոռը։

Յաջորդ 1867 տարւոյն յունիս ամսոյն մէջ՝ կրկին կը զիմէին ի Հոռովմա՝ բիւրաւոր հաւատացեալք, իրենց եպիսկոպոսաց հետ, սրբազան հայրապետին հրաւիրանօքն՝ զխաւոր առաքելոյ նա հատակութեան ութնտասներորդ հարիւրամեակը տօնախմբելու համար։

Ռամկավարաց գլուխն ու առաջնորդ կարիպալտի՝ հետը խումբ մը երիտասարդաց միաբանելով, ուղեց Հոռովմայ վրայ արշաւել, ու մօտեցաւ ալ քաղքին դռներուն։ Փութաց Գաղղիա այդ յեղափոխական շարժումն ալ խափանել. ու նոյեմբերի 3ին Մենդանայի քով տրուած պատերազմին մէջ երբ կարիպալտի նկուն ու ամօթապարտ փախտեամբ իր կեանքն ապրեցուց, հետը միաբանողներուն շատը ընկան մեռան պատերազմի դաշտին վրայ։ Սակայն անոնց արեամբն ու պարտութեամբ ալ աւելի վառուեցաւ յեղափոխականաց սրտին զայրոյթն ու ատելութիւնը քահանայապետական վարչութեան դէմ։

Դեռ իրենց վախճանին չհասած՝

Պիոս Թեկեղեցւոյ տարեգրաց մէջ ան-
մահական ուրիշ փառք մ'ալ պիտի ա-
ւելցնէր. — Տիեզերական ժողովոյ մը
գումարումը : 1869ին զեկտեմբերի ու-
թերորդ օրն էր . Հռովմայ երեքհա-
րիւր ու աւելի եկեղեցեաց զանգակնե-
րուն ձայները կ'աւետէին այդ նշանա-
ւոր օրը . անոնց հետ կը խառնուէր
Հրեշտակապետի բերդէն արձրկուած
Թնդանօթներու ընդհատ ու անդ ու-
րոտմունքը : Եօթն հարիւր յիսուն ե-
պիսկոպոսունք գումարուած էին ամէն
աշխարհէ ու ալգէ, մեծարոյ իրենց ար-
դեամբ, հոչակաւորք գիտութեամբ .
Պիոս Թէ ձայնը հրախրեր էր զիրենք . ու
այդ պատկառելի ձայնին մտադիւր
հնազանդելու համար՝ ծերութիւնը
մոռցեր էր իր հասակն ու անոր տկա-
րութիւններն . տարեբաց բռնութիւնք
ու ճանապարհաց դժուարութիւնք լռե-
րդաբեր էին . ամէնք փութացել եկեր
էին՝ հարիւրաւոր միլիոններու երեսփո-
խանք, վիճելու, քննելու և սահմանե-
լու՝ ինչ որ ժամանակին պէտքն ու մո-
լորութիւնները կը պահանջէին, եկեղե-
ցւոյ փառաց ու վարդապետութեանց
մեծագոյն պայծառութիւն և լոյս մը
տալու համար :

Սակայն Գաղղիոյ ու Բրուսիոյ իրա-
րու զէմ տուած ահաւոր պատերազ-
մին շոփնողը՝ կը փութացնէր զեպիս-
կոպոսունս 'ի դարձ : Նափուէտն կը
յանձնէր իր սուրը թշնամեացը ձեռք,
ու կը մեռնէր յօտարութեան և 'ի գե-
րութեան : Գաղղիոյ անակնունելի պար-
տութիւնը աւելի համարձակութիւն
տուաւ յեղափոխականաց . իրենց փա-
փաքելի վայրկեանը ալ հասած էր :
Սեպտեմբերի 20ին Գառուռնա զօրա-
վարը կը մոտէր 'ի Հռովմ, ու յանուն
վիկտորէմմանուէլ թագաւորին կը տի-
րէր քաղաքին :

Թ

Իտալական բանակին 'ի Հռովմ մտած
օրէն՝ մինչև Պիոս Թէ մահուան օրը ուղ-
ղափառ կրօնից աստուածահրաշ զօրու-
թեան մեծ դարազուլս մը կրնայ սե-
պուիլ : Վատիկանի մէջ արգելուած ու
առանձնացած, հոգւովը կը ծաւալի
ընդ բովանդակ աշխարհ, կը շարժէ ու
կը յուզէ ամեն սրտեր, կը վառէ կը
բորբոքէ անոնց եռանդը . կը կառավա-
րէ զեկեղեցի՝ իբրև 'ի բարեբաստիկ
ժամանակի, ու կը դողացնէ անոր
թշնամբը : Այն եօթն տարուան մէջ
իր շրջաբերական ու հովուական թղթե-
րովը ու ատենախօսութեամբ կը լու-
սաւորէ զաշխարհ, ու ամենէն աւելի
խստասիրտ սրտերը կը շահի : Միշտ
ուրախ ու անխռով, վստահ Աստուծոյ
ու իր նախախնամութեան վրայ, կը գու-
մարէ ծիրանաւորաց ժողովներ, ու
զանազան եկեղեցեաց եպիսկոպոսուն-
քը կ'անուանէ : Ամենուն տարակուսա-
նաց ու երբեմն նաև լքման մէջ, ինք
կ'ազդէ զվստահութիւն, ու գրեթէ կը
գուշակէ եկեղեցւոյ վերջնական յաղ-
թութիւնը :

Ուղղափառ աշխարհի կողմանէ ալ
առաջահանայապետն ցոյց տրուած սէրն
ու մեծարանքը՝ գրեթէ անհաստատի
կ'երևնար . և որուն քով կը խաւարէր
այն ուրախութեան ցոյցերն՝ որով իբ-
ժողովուրդը փառաւորեց զինքն՝ իշխա-
նութեանը առաջին տարիներուն մէջ :
Կենացը ամէն մէկ գլխաւոր դէպքերն՝
մէյմէկ տօնախմբութեանց օրեր դար-
ձան : Հայրապետական քսանեհինգա-
մեայ յօբելինին համար կատարուած
հանդէսներէն զառ, ծննդեանը, առա-
ջին պատարագին, ընտրութեանը ու
ինչուան առաջին հաղորդութիւն ընդ-
ունած օրերն՝ հանդիսից, աղօթից ու
բարեգործութեանց օրեր եղան հաւա-

տացելոց համար։ Խտալական տէրութեան կողմանէ իրեն առաջարկուած դրամական նպաստը մերժելուն ձայնը՝ պատճառ եղաւ սրբոյն Պետրոսի դէմարին հաստատութեան, որ յօժարակամ՝ ու յաճախ ծածուկ առաքելութեանց և զրկմանց արդիւնք տուրք մ'է։

Այս սիրոյ ու մեծարանաց ցոյցերուն վրայ՝ ուրիշ մ'ալ աւելցաւ. — կամաւոր պանդխտութիւններն 'ի Հռովմ'։ Ամէն ազգէ ու աշխարհէ՝ բիւրաւորը 'ի հաւատացելոց կը դիմէին առ նա, տեսնելու իրենց հայրն ու վարդապետը. ու անոր փոքրն ու նիւթական անձկութիւնը սփոփել իրենց եռանդուն հաւատքովն ու առատատուր նուիրօք։ Միայն եպիսկոպոսական յիսնամեայ յորեկինին համար վերջին պանդխտութեանն առթիւ՝ հարիւր հազարի չափ անձինք փութացին եկան առ նա մինչև 'ի հեռաւոր սահմանաց Ամերիկոյ. ու հետեւին թերած ընծաներն՝ գեղեցիկ ու ճոխ արուեստահանդէս մը ձևացուցին վատիկանի ընդարձակ սրահներուն մէջ։

Այսպիսի փառօք հասաւ Պիոս Թ իր երկրաւոր կենաց ասպարիզին ծայրը։ Փետրուար ամսոյն եօթներորդ օրը փայլական արագութեամբ տխուր գոյժ մը տարածուեցաւ 'ի Հռովմ' թէ սըրբազան քահանայապետն՝ իր ամենուն սիրելի կեանքը կորուսանելու վտանգին մէջ էր։ Ամէնքն փութացին խոնարհիլ Աստուծոյ առջևն արտասուօք, անոր ցանկալի առողջութիւնը խնդրելով։

Հազիւ քանրչորս ժամ վրան անցեր էր, ամենուն կասկածն ու վախը ցաւալի ստուգութիւն մը դարձաւ։

Եկեղեցւոյ սուրբ խորհուրդներով զօրացած, արդարոց զուարթութեամբ ու վստահութեամբ գոցեր էր աշուրները, սրբութեան, առաքելութեան ու մեծանձն և աստուածախորախոյս սրտի և

հոգւոյ բազմաթիւ ու նախանձելի յիշատակներ ձգելով։

Ժ

Իր կենացը բազմամեայ շրջանէն հաւաքուած ու իր ազնիւ բարուցն ու սըրտին յայտարար քանի մը դիպուածներ ալ յիշատակներ։

1824ին երիտասարդ քահանայ մը տեսաւ որ եօթնևտասնամեայ պատանի մը մահուան դատապարտութեան կը տանէին։ Սիրտը շարժելով, աղաչեց որ վայրկեան մը ուշացնեն վճռոյն դրժադրութիւնը. ու ինքը փութաց 'ի վատիկան, խնդրեց թախանձեց՝ ու անոր մահուան պատիժը ցկեանս բանտարգելութեան դարձուց։ Քանուեկրիւ տարիէն ետքը՝ այն քահանայն որ քահանայապետական աթոռն բազմելով, Պիոս Թ կը կոչուէր, չմոռցաւ բանտին մէջ եղող պաշտպանեալը։ Սոսկական քահանայի մը զգեստով ծպտած, գնաց գտաւ զինքը բանտին մէջ, Հարկ չէ լսելը՝ որ յանցաւորը և ոչ իսկ կրցաւ ճաննալ զինքը։ Հարցուց մօրը վրայ, ու լսեց թէ սրտին ցաւէն վախճաններ է։ — Աղերսագիր մը գրէ, ըսաւ, առ սրբազանն, քու աղատութիւնդ խնդրելով, — Շատ անգամ ըրած եմ այդ խնդիրը, պատասխանեց յանցաւորը։ — Նորէն կրկնէ աղաչանդ։ — Ո՞վ պիտի ըլլայ քահանայապետին ներկայացընողը։ — Ես ինքն պատասխանեց քահանայն։ Առաւ անոր գրած աղերսագիրը, փութաց առ քաղաքապետն, և իմացուց թէ բանտարկելոյն աղաջութիւնը կը խնդրէ։ Քաղաքապետը անտարբեր կերպով մը պատասխան տուաւ իրեն. « Քահանայապետը միայն կրնայ այդ նորհքն ընել։ — Ես ալ, ըսաւ, յանուն նորա կը խնդրեմ զայդ։ — Ի՞նչ կերպով կրնաս հաւատարմացընել խօսքդ »։ Քահանայն ձեռքն առաւ ա-

ղերսագիրը, ու քանի մը տողով պատուիրելով՝ որ մէկէն ազատեն զնա 'ի բանտէ, ստորագրեց. Պիոս Թ :

Հռովմայեցի կառավարի մը ձին սատկեր էր. անով միայն կրնար իր ու ընտանեացն ապրուստը ճարել: Յուսահատած դիմեց առ քահանայապետն, ու անոր գթութենէն ու առատամիտ սըրտէն դարման մը կը փնտռէր: « Ի՞նչ կրնամ ընել քեզի, հարցուց սրբազանը: — Հրամայել որ հրամանքիդ աւստոններէն ձի մը տան ինծի: — Շատ աղէկ, ըսաւ. տուի այդ հրամանը. բայց զանիկայ կերցընելու ալ է. ուստի անաւս մէկ քանի դրամն ալ »: Ու ձեռքը երկու ոսկի դրաւ:

Անգամ մը հիւանդանոցի մը այցելութեան գացած էր: Ու ցուցին իրեն մահուան վերահաս վտանգի մէջ խեղդկին մը, որ յանձն չէր առնուր հոգւոյ պատրաստութիւններն տեսնել: — « Կը սխալիք, ըսաւ հանդարտութեամբ քահանայապետը. ու իրեն բնական անոյշ ժպիտովը մօտեցաւ անոր անկողնոյն: Խեղճը զինքը տեսնելուն պէս՝ աւարածեց արտասուօք իր ձեռքերը: ու իր անցեալ կենաց դժուարին ու գայթակղական դէպքերն իրեն յիշեցընելով, փրկութեան դարմանն ու յոյսը իրմէ կը փնտռէր: Քաջալերեց զինքը, լսեց խոստովանութիւնը, ինչուան անոր վերջին վայրկեաններուն ալ չուզեց անկողնոյն քովէն բաժնուիլ, հոգեւոր ու նիւթական նպաստներով զինքն սփռփելով:

Առաւօտ մը չրպագայութեան ելած ըլլալով, տղայ մը տեսաւ որ փայտի պզտի խուրձ մը ուսը զարկած կ'երթար: Հարցուց թէ ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր այն փայտը: — Կերակուրնիս եփելու, պատասխանեց տղայն: —

Կ'ուզես, ըսաւ քահանայապետը, ինծի վաճառել: Ու զինք հարցուց: Տղան վրայ բերաւ որ ուզածը տայ: Այն ատեն Պիոս Թ ոսկի դրամ մը տուաւ: « Աւելցածը ետ դարձընելու ստակ չունիմ, ըսաւ տղայն: — Հոգ չէ, պատասխանեց քահանայապետը. ան ալ վրայ կու տամ »: Տղան շփոթած և ոչ խակ կրցաւ շնորհակալութիւնն ընել: Բաւական առաջ զնացեր էր Պիոս Թ, երբ ետեւէն վազելով, « Ո՛ր կը հրամայես, հարցուց, որ փայտը տանիմ: — Քու տունդ, պատասխանեց քահանայապետը, կերակուրնիդ եփելու համար »:

Հռովմայ փաստաբան մը ծանր հիւանդութեան մէջ ընկաւ իր բազմամիւր ընտանիքը պահելու համար կրած սաւտիկ աշխատութենէն ու յոգնեցէն: Պիոս Թ որ կը ճանչնար ու կը սիրէր զինքն, իմացաւ անոր դժուարին վիճակը. կանչեց իր բժիշկը, յանձնեց որ իր կողմանէ այցելութիւն մը տայ այն փաստաբանին. ու եթէ հարկ կը սեպես, ըսաւ, դեղի այս նուսխայն ալ հետդ տար: Իմացաւ բժիշկը սրբազանին միտքը. զնաց հիւանդին տունը, և ուզեց զինքը տեսնել: Կինը իմացուց անոր ծանր ու վտանգաւոր վիճակը, և թէ բժիշկէ զատ՝ ուրիշի այցելութիւնը չի կրնար ընդունիլ: « Ես ալ բժիշկ եմ » ըսաւ այցելուն. ու ներս մտնելով տեսաւ հիւանդը, քաջալերեց զինքը, ու « Սրբազանը այս դեղը քեզի կը խրկէ » ըսելով ծրար մը գրաւ ձեռքը: Հիւանդը բանալ ուզեց, ու 2000 ֆրանքի թղթադրամի գումար մը ընկաւ անկողնոյն վրայ: Այն դեղն եղաւ իր քաջալերութիւնն ու բժշկութիւնը:

Օր մը վատիկանի սրահներուն մէջ քայլելուն ատեն՝ տեսաւ պատանի մը որ հիացմամբ Ռափայելի նկար մը կը դիտէր: Մօտեցաւ անոր քահանայա-

պետր, ու իր ընտանի կերպովը սկսաւ դիտել զինքը: Պատանին յանկարծակիի գալով շփոթեցաւ. բայց Պիոս թ' մէկէն վրայ բերաւ. « Ինծի կ'երևնայ թէ նկարիչ մըն ես: — Այո, ըսաւ պատանին: — Ո՛ւր սորվեր ես, հարցուց, և ո՞վ է ուսուցիչդ: — Մասնաւոր տեղ մը սորված չեմ, և ոչ ալ ուսուցիչ մը ունեցած. այլ իմ ուսուցիչս Բափայէլ ու իր հրաշայի նկարներն են. կը նայիմ անոնց վրայ, ու կը ջանամ հետեիլ »:

Քահանայապետն իմացաւ թէ հանճարոյ և ընտիր ախորժակի տէր պատանի մըն է. « Կ'ուզես, ըսաւ, հռովմայ նկարչութեան ակադեմիայն մտնել. ծախքը ես կը վճարեմ: — Հայր սուրբ, զարմացմամբ մը պատասխանեց պատանին: — Շնորհակալ ըլլալու բան մը չիկայ, ըսաւ քահանայապետը. միայն յայտնէ ինծի քու կամքդ: — Բայց

կ'երևնայ թէ Սրբութիւնդ չիգիտեր որ ես նորաղանդ մըն եմ, ըսաւ պատանին, — Նկարուց ակադեմիայն մտնելու արգելք մը չէ այդ, վրայ բերաւ քահանայապետը: Ու Պիոս թ' ծախքովը մտնելով հոն և ուսումը առաջ տանելով՝ եղաւ անուանի նկարիչ մը՝ Գէորգ Ճոնսթըն:

Հայրապետական աթոռը նստելուն պէս՝ ետեւէ եղաւ Հրէից բնակութեան թաղին մաքրութեանը, և իր յատուկ ծախքովը նորոգութիւններ ու չինութիւններ ըրաւ: Հրեայք իրենց շնորհակալութիւնն յայտնելու համար՝ մասնաւոր երեսփոխաններ ընտրեցին, ժողովրդեան կողմանէ գեղեցիկ սկիւհ մը նուիրելով իրեն: Ընդունեցաւ Պիոս թ', ու փոխարէն 5000 Ֆրանքի փոխանաւ կազիր մը գրաւ ձեռուրնին: